

Madas Edit: "Látjátok feleim..." - Utóhang*

Kazinczy Ferenc születésének 250. évfordulóját a Magyar Nyelv Évének nyilvánították. Az Országos Széchényi Könyvtár ebből az alkalomból nagyszabású nyelvemlék kiállítást rendezett, amelyen a magyar nyelv szinte valamennyi fontos írott emlékét bemutatta az államalapítástól 1530-ig. Középkori nyelvünkről és irodalmunkról azt tudjuk, amit az írás számunkra megőrzött: felmérhetetlen tudományos értéket képvisel ez a nem túlságosan terjedelmes forrásanyag. A nagyközönség csak ritkán láthat közülük egy-egy darabot, együttes kiállításukra még soha nem került sor. Pedig mindnyájunkat, akik magyarul beszélünk, közvetlenül is megérinthetnek: ezeket a dokumentumokat kis segítséggel a laikus is ki tudja silabizálni. Az egyik cél valóban az volt, hogy lássátok, feleim! Ki-ki a saját szemével, az egymástól gyakran elszigetelt nyelvemlékekkel való találkozás legyen személyes élmény. A másik cél a középkori magyar nyelvű írott kultúra szellemi szövetének láthatóvá tétele volt, azé a folyton változó összefüggésrendszeré, amelyben e művek megszülettek. Anyanyelvünk a legnagyobb közös kincsünk, s a múltja is részünk, észrevétlenül. Ez alkalommal eleink maguk jutottak szóhoz. A kiállítótermek külső terében egy időfonalat helyeztünk el a legfontosabb nyelvemlékek fotómásolataival. Egyszerre nyújtott bevezető áttekintést a bemenetnél és szolgált összefoglalásul kijövetkor. Vizuálisan érzékelhetővé tette, milyen lassan indult meg a magyar nyelvű írásbeliség, hogy időben milyen távol állnak egymástól a korai emlékek, s hogy a XVI. század elején milyen óriási fellendülés következett be. A bejáráthoz vezető falon a nyelvemlékkutatás XIX. századi történetét mutatta be Stemmler Ágnes, a kijáratnál kezdődő falon pedig a ma is működő műhelyek mutatkoztak be önálló tablókön, illetve az időfonallal szemben elhelyezett számítógépeken.

Árpád-kori szövegemlékeink nemzeti ereklyeként élnek a köztudatban, de a szórványemlékek, egyszerű lapszéli vagy sorközi glosszák és a magyar nyelvű kódexek együtt teszik megfoghatóvá a középkori magyar nyelvet, az irodalmat és a magyar nyelvű írásbeliség fejlődéstörténetét. A kiállítás nem nyelvészeti szempontú volt elsősorban. Fontosnak tartottuk persze, hogy az íráskép, a nyelv és a helyesírás alakulását figyelemmel kísérhessen a látogató: minden emlék fölött helyet kapott a tárlók falán néhány sor a dokumentumból fotónagyítás formájában és a szöveg mai helyesírás szerinti átírata. Ha csak néhány ilyen együttest elolvasott a látogató, érzékelhette, amit jobbra mindenki tud, hogy a magyar nyelv nem változott olyan nagyot az elmúlt 500-800 év során, hogy ne érthetnénk meg ma is. A latin ábécében nem szereplő hangok leírásával viszont a magyaroknak is meg kellett küzdenie, mint az összes többi népnek is. A mai olvasónak pedig éppen ellenkezőleg, a mellékjeles vagy két betűből kombinált betűk hangértékét kell "kitalálnia". A kiállítás végére bárki rutint szerezhetett az elsősorban felolvasásra szánt középkori szövegek kibetűzésében.

A nyelvemlékek minél sokoldalúbb bemutatására a tárlat a magyar nyelvű írásbeliség kibontakozásának történetét kísérte végig a latin szövegekben megjelenő első magyar szavaktól az írott irodalmi nyelv megszületéséig, és ezzel párhuzamosan a magyar nyelvnek a mindennapi íráshasználatban való térhódításáig. (Latin betűs írásunkat megelőzte a rovásírás, amely nem összefüggő szövegek lejegyzésére szolgált, a félnomád társadalom minimális írásszükségletét azonban jól kielégítette. A rovásírásos emlékek a maguk nagyon összetett problémáival kívül estek a bemutatott anyagon.)

Sétáljunk végig még egyszer képzeletben a kiállítás termein.

A latin és a magyar nyelv írásbeli érintkezései

A magyarországi írásbeliség kezdetei szorosan kapcsolódnak a keresztény térítéshez, a nyugati típusú feudális államszervezet kiépítéséhez és a latin egyház hazai intézményesüléséhez. Mindebben kezdeményező szerepe volt Szent István királynak. A görög nyelvű Délkelet-Európa kivételével az állami adminisztráció, a liturgia, az oktatás és a tudomány nyelve Európa-szerte a latin volt, amit a magyarság a latin írással és az írott műfajokkal együtt az új kultúra nélkülözhetetlen tartozékaként átvett. Ezen a talajon bontakozott ki a gazdag és hosszú életű magyarországi latinitás, a latin nyelvű írásbeliség keretein belül pedig szinte azonnal megjelent a latin betűvel írott magyar nyelv is. Bizonyos műfajokban elengedhetetlen volt ugyanis, hogy a magyar nyelv egyes elemeit is lejegyezzék, mégpedig ugyanazzal a betűkészlettel, amelyet a latin nyelvű szövegekben is használtak. Így hivatalos iratok, oklevelek és történeti művek esetében, amikor határjelek, helyek és személyek neveit kellett leírni. A latin nyelvű szövegeket, amelyek magyar nyelvű elemeket - döntően hely- és személyneveket, de kisebb mértékben közszókat is - tartalmaznak, szórványemlékeknek, a bennük lévő magyar elemeket pedig szórványoknak nevezzük.

Az első kiállított dokumentumok a szórványemlékekből adtak ízelítőt, élen az első hiteles magyarországi oklevéllel, az 1055-ben kelt Tihanyi alapítólevéllel. Az I. András király által kiadott oklevél 82 szórványt tartalmaz, köztük az első hosszabb magyar szintagmát: "ad castelic & ferheruaru rea meneh hodu utu rea" ('a Keszötlöcre és Fehérvárra menő hadútra'). A tihanyi apátság birtokait II. András 1211-ben újra összeíratta, ennek az oklevélnek a fogalmazványa és a megpecsételt változata is fennmaradt, lehetőséget nyújtva az azonos szórványok összehasonlítására. Hoffmann István, a Debreceni Egyetem professzora tanítványaival egy látványos számítógépes programot is csinált a három dokumentumról, amely a kiállítást követően az OSZK nyelvemlék honlapján érhető el. Anonymus Gesta Hungarorum 1210 körül készült és 1250 körüli másolatban maradt fenn. A névtelen szerző nemcsak személy- és helyneveket örökített meg nagy számban, hanem, mivel előszeretettel etimologizált, számos közszót is lejegyzett. Többek közt az "almu" álom, illetve a "zerelmu" szerelem és "zerenche" szerencse szavakat Álmos vezér és Szerencs helynév előzményeként. Az oklevelek sokszázézes nagyságrendben őriztek meg szórványokat a középkoron túl is, ezek minél korábbiak, annál értékesebbek.

A magyarországi írásbeliségben és könyvkultúrában az egész középkoron át a latin dominált. Az írott (és beszélt) latin nyelv erőterében azonban bizonyos műfajokban - a szóbeli közvetítés révén - megszületett egy emelkedettebb, a mindennapi beszédszint fölötti irodalmi és szaknyelv. A prédikáló pap latin prédikációvázlatok alapján anyanyelven prédikált a latinul nem tudó híveknek. Az iskolában latinul tanultak meg írni, olvasni, tudományt művelni, de a tanári magyarázat - főleg kezdetben - gyakran segítségül hívta a magyart. A jogi eseteket a latinul nem értő ügyfelek előtt magyarul kellett ismertetni, ezután foglalták latinul írásba azokat. Magyar szövegeket nagy mennyiségben nem írtak le addig, míg olvasói igény nem volt rá. A XV. századig az, aki írni, olvasni tudott egyáltalán, latinul is tudott. Ha egy-egy szöveget mégis leírtak alkalmilag, annak valamilyen konkrét oka volt, s általában valamely felkészült klerikus saját használatára történt.

Legkorábbi szövegemlékeink, a Halotti Beszéd (XII. század vége), az Ómagyar Mária-siralom (XIII. század vége), a Gyulafehérvári Sorok és a Königsbergi Töredék (XIV. század közepe) ilyen, latin szövegkörnyezetben elszigetelten álló művek. E nyelvemlékek igényes megformáltsága, stilisztikai érettsége azt az érzetet kelti, hogy egy korai virágzó anyanyelvű irodalom hírmondói, s érthetetlennek tűnik, hogy a XV. századi Jókai-kódex Ferenc-legendájának fordítója milyen keservesen küzd meg a latin nyelvvel, és milyen értelemzavaró hibákkal vannak tele a XVI. század eleji prózai himnuszfordítások is. A magyarázat a szóbeliség és írásbeliség viszonyának megváltozásában rejlik. Az Árpád- és Anjou-kori magyar nyelvű szövegek esetében nem szoros értelemben vett fordításról van szó,

hanem igényes adaptációkról, a latin szöveg egyenrangú anyanyelvű megszólaltatásáról. Az alkalomszerűséget a XV. században felváltja a rendszeresség; a fordítás egy adott körben nem kedv és ihlet kérdése többé, hanem kötelesség, a latinhoz való hűség pedig kíváncsi, ami gyengébb latin tudás esetén olykor értelmetlenséghez vezet (pl. a magyarban nem létező latin nyelvtani szerkezetek szó szerinti lefordítása).

A Halotti Beszéd - európai viszonylatban is teljesen egyedülálló módon - egy latin szerkönyvben (Pray-kódex) kapott helyet: a latin temetési szertartás szövegét másoló kéz egyenrangú szöveggé másolta a szertartás végére a rövid temetési beszéd magyar és latin változatát. A két beszéd feltehetően rögzült is azzal, hogy a szóbeliségből átlépett az írásbeliségbe, inkább felolvashatták, semmint elmondták őket ezután. Az Ómagyar Mária-siralom jóval korábbi nyelvállapotot őriz, mint amikor egy prédikációs kötetbe (Leuveni Kódex) vendégszöveggé bejegyezték. A kódexet használó magyar prédikátor jó prédikációs anyagnak találhatta a költemény gyönyörű magyar fordulatait. A Gyulafehérvári Sorok mint magyar nyelvű rímes divíziók (a prédikációk azonosan felépülő szószerkezetekből álló alapegységei), oda kerültek, ahova készültek: a latin prédikációkat tartalmazó Gyulafehérvári Kódex három beszédének alsó margójára. Arról tanúskodnak, hogy megfelelően felkészült hívek előtt magyarul is ugyanolyan színvonalasan (és bonyolultan) prédikáltak koldulórendi szerzeteseink, mint latinul. A Königsbergi Töredékről fontos új megállapítások olvashatók a kiállítás katalógusában.

Korai szövegemlékeink láthatólag alkalmilag születtek és teljesen véletlenszerűen maradtak fenn. Elég, ha arra gondolunk, hogy az Ómagyar Mária-siralom felfedezése milyen véletlennek volt köszönhető 1923-ban, és micsoda szerencse kellett ahhoz, hogy ne pusztuljon el a leuveni Egyetemi Könyvtár nagy részével együtt a II. világháborúban! A Königsbergi Töredék Szalagjai és őrzőkönyve viszont a II. világháború óta nem kerültek elő. (A Töredéket nem sikerült a lengyelországi Torunból a kiállításra megszerezni, mert értékét a biztosításnál egymillió euróra becsülték. Viszont arról a kódexről, amelybe egykor az Angyali üdvözlétről szóló magyar szöveget bejegyezték, majd később kiemelve belőle a bekötéséhez kötőanyagként felhasználták, csak az MTA Könyvtárának Kézirattára őriz ma Jakobovich Emil jóvoltából fotómásolatot.)

Az első teremben kiállított többi latin iskoláskönyvben, prédikációs kötetben és jogi kódexben ugyancsak nyomot hagyott az anyanyelv állandó jelenléte a használat során. Az ausztriai Schlägl premontrai kolostorában őrzött, 1420 és 1433 között készült Schlägli Hortularium egy latin értelmező szótár, amelyben ábécérendben sorakoznak a latin szavak latin magyarázatokkal, de gyakran megjelenik a főszövegben a magyar értelmezés is.

Magyi János 1476 és 1493 között összeállított, latin oklevélformulákat tartalmazó jogi kézikönyve tankönyvként is szolgált a környezete számára. A magyar glosszák mellett egy magyar versike is tanúskodik erről, amely arra int, hogy a kimondott ítéletet nem lehet visszavonni.

A magyar nyelvű kódexirodalom (1440 k.-1530 k.)

A második terem egy kolostori kerengőt és belső kertet imitált, jelezve, hogy az itt látható magyar nyelvű kódexek java része kolostorokban készült latinul nem tudó apácák és laikus testvérek számára.

A XV. század második feléből, de főként a Mohács előtti negyed századból mintegy félszáz könyv terjedelmű magyar nyelvű kézirat maradt ránk. Ez a latin nyelvű egyházi könyvkultúra virágzásának kora, ekkor jelennek meg a királyi és főpapi udvarokban a reprezentatív humanista díszkódexek és a vékony, értelmiségi elitet érintő latin nyelvű humanista irodalom is. Megszületik és fellendül a könyvnyomtatás. Mindezek mellett kibontakozik - egy szintén

szűk réteg lelki igényeit szolgálva - a magyar nyelvű kódexirodalom. A szerény küllemű kéziratok jelentősége óriási: az írott magyar nyelvű irodalom létrejöttében meghatározó szerepük volt, számunkra pedig a középkor-végi magyar nyelv és irodalom szinte kizárólagos forrásai.

A legkorábbi fennmaradt magyar nyelvű könyv a Jókai-kódex, rövid történetek sorozata Szent Ferenc és társai életéről, csodáiról. Latin forrása több Ferenc-legenda kompilációja. A fordítás a XIV. század utolsó negyedére tehető, a ma ismert másolat 1440 körül készült, mindkettő ferences munka. A kódex nyelve erősen tapad a latinhoz, számos félreértés és íráshiba is terheli, koránál fogva mégis az egyik legjelentősebb nyelvemlékünk. Jóval korábbi nyelvállapotot őriz, mint nyelvemlék kódexeink többsége, s érzékelhetővé teszi a rendszeres fordítási gyakorlat jelentőségét az írott irodalmi nyelv alakulásában.

Bibliafordítások

A belső kertben a bibliafordítások kaptak helyet. A zsolozsma keretében az egyháziak évente végigolvasták a Szentírást, és hetente elrecitálták a zsoltároskönyvet. A mise olvasmányai kevés kivétellel az Újszövetségből származnak. A hívekhez, de a latinul nem tudó apácákhoz és laikus testvérekhez is a prédikáció közvetítésével jutott el a bibliai tanítás. A rendszeres bibliafordítás is a szóbeliségben kezdődött meg. A mise keretében a latinul felolvasott szentleckét és evangéliumi szakaszt a prédikáció legegyszerűbb formájaként a pap szóban lefordította. (A magyaráz igének ez az eredeti jelentése.) E több évszázados, rendszeres fordítási gyakorlatnak volt köszönhető, hogy számos fordulat, sztereotípa az egész magyar nyelvterületen általánossá vált. A szóbeli tolmácsoláshoz akkor társult az írásban rögzített fordítás, amikor arra anyanyelvi olvasói igény támadt. Ez a XV. század előtt igen szűk körű lehetett, a XV. században azonban lassan kezdett elválni az olvasni tudás a latin tudástól, s ekkor valóban megszülettek az első bibliafordítások. Teljes magyar nyelvű Biblia nem maradt ránk a középkorból. A XV. század első felében készült az ún. Huszita Biblia. Részleteit különböző korú másolatok őrzik: a Bécsi Kódex (1450 k.) az Ótestamentum kisebb könyveit, a Münchener Kódex (1466) a négy evangélium fordítását, az Apor-kódex (XV. század vége) pedig a zsoltároskönyvet tartalmazza. A három kódex talán a mostani kiállításon találkozott először a valóságban. A nagyon rossz állapotú Apor-kódexet a Sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum adta kölcsön, lehetővé téve, hogy az OSZK restaurálja. Tóth Zsuzsa kitűnő munkát végzett: az önpusztító folyamatokat megállította, és a hiányzó részeket szakszerűen kipótolta. A Jordánszky-kódex (1516-1519) ugyancsak az Ó- és Újtestamentum több könyvének rendszeres fordítását nyújtja. Teljes psalterium-fordítást őrzött meg a Döbrentei-kódex és a Keszthelyi Kódex. Nyújtódi András pedig Judit nevű apáca húga számára fordította le az ótestamentumi Judit-könyvét (Székelyudvarhelyi Kódex, 1526).

Épületes olvasmányok, imádságoskönyvek

A magyar nyelvű kódexek számának hirtelen megnövekedése szorosan kapcsolódik a XV. század végi szerzetesi reformokhoz. A kolostorok szabályozott belső életében a latin nyelvű liturgia mellett fontos szerepet kapnak a közös felolvasások és elmélyül a magánáhitat. A latinul nem tudó apácák között egyre több a magyarul írni és olvasni tudó. Számukra készül elsősorban ez a viszonylag terjedelmes magyar nyelvű olvasmányanyag. A szövegek fordítások, amelyeket szerzetesek készítenek, de a másolók között már sok az apáca. A margitszigeti Domonkos-rendi Boldogasszony kolostor és az óbudai klarisszák kolostora rendelkezik a legtöbb kódexszel. Minden kódex egyedi darab, önálló összeállítás, akár közösségi, akár magánhasználatra készül. Sok fordítás alapja már nyomtatvány, magyar nyelven azonban csak néhány példányra volt szükség, amelyeket buzgón másoltak és kölcsönöztek egymásnak a kolostorok. Az apácák ragaszkodtak könyveikhez, amikor a

törökök elől menekültek, magukkal vitték őket. Ennek köszönhetően viszonylag sok élte túl a történelem viharait. A virágkor rövid volt, de nyelvünk és kultúránk szempontjából maradandó értéket teremtett.

A főnemesi családból származó Ráskay Lea a legjelentősebb kódexmásoló soror, a szigeti kolostor könyveinek művelt, felelős gazdája. Őt kódexe maradt fenn: a Margit-legenda (1510), a Példák könyve (1510), a Cornides-kódex (1514-1519), a Domonkos-kódex (1517) és a Horváth-kódex (1522). Írása igényes, jól olvasható bastarda, könyvei közösségi használatra, felolvasásra készültek. Nevét a Cornides-kódexben örökítette meg (f. 184v).

A Gömör-kódex (1516) imádságoskönyv, amely egy Krisztina nevű, feltehetően Nyulak szigeti domonkos apáca megrendelésére készült, tizenegy kéz munkája. Az imák latin forrásai legnagyobb részben a XV. század végének népszerű imagyűjteményei, Sebastian Brant Hortulus animae (1498) és Nicolaus Salicetus Antidotarius animae (1489) című művei. A kódexbe Legény Kató másolta Szent Margit latin nyelvű verses zsoltosmáját.

A Nyulak-szigeti Domonkos-rendi kolostor harmadik név szerint ismert másolója Sövényházi Márta. Az 1529 és 1531 között készült Érsekújvári Kódex evangéliumi perikópákat, elmélkedéseket, imádságokat, prédikációkat, legendákat és példákat tartalmaz. A magyar passiót a nyelvemlékek sorában egyedülálló módon miniatűrök díszítik, amelyek - mint Wehli Tünde a kiállításra készülve megállapította - német metszetek másolatai. Különös figyelmet érdemel még a kódexben Alexandriai Szent Katalin 4074 sor terjedelmű verses legendája.

A teremben 23 kódex mellett több kvalitásos műtárgy és használati tárgy volt kiállítva. A Nemzeti Galériából, a Budapesti Történeti Múzeumból és a Nemzeti Múzeumból kölcsönzött képek és szobrok a kódexek szerény megjelenését ellensúlyozták, tartalmukkal pedig teljesen összhangban voltak. Szent Katalin misztikus eljegyzése az Érsekújvári Kódex Katalin-legendájára utalt, Nagy Szent Gergely pápa szobra Kassáról a Debreceni Kódex Gergely-vitájára, Báthory András Madonnája pedig Mária kiemelt szerepére a kódexirodalomban.

A magyar nyelvű irodalom az önállósulás útján - Az írott magyar nyelv a mindennapi használatban

A magyar nyelvű fordításirodalomban vannak gyenge és kiváló fordítások, esetleges összeállítások és tudatos szerkesztések. Az első magyar nyelvű könyvtől a XVI. század harmadik évtizedéig egészében véve mégis nagy rutinra tettek szert a fordítók, és nagy utat tett meg maga az írott magyar nyelv is. A homogén kolostori irodalmon belül megjelennek önálló alkotó személyiségek, akik határozott céllal - latin források alapján - maguk kompiláltak egy-egy művet.

Magyar nyelvű kódexirodalmunk csúcán terjedelmét és irodalmi értékét tekintve is egy tudatosan megszerkesztett, hatalmas prédikáció- és legendagyűjtemény, az Érdey-kódex áll. Szerzőjét Karthauzi Névtelenként tartja számon irodalomtörténetünk. A mű elé írt latin prológos az első tudatos írói program, amely szerint a lutheri eretnekséggel szemben anyanyelvű szent olvasnivalóval kívánja felvértezni a latinul nem tudó laikus testvéreket és a különböző rendekhez tartozó apácákat. A kötet két nagy fejezetben (De tempore, De sanctis) halad végig az egyházi éven, a vasárnapi rész csonka, a nagybőjttel megszakad. Fő forrása Temesvári Pelbárt Pomerium de tempore és de sanctis című latin beszédgyűjteménye. A szentekről szóló rész az egyetlen teljes magyar nyelvű legendárium, amelynek Pelbárt mellett fő forrása a Legenda aurea, de számos más forrást is használt. Külön értéke, hogy a magyar szentek legendái itt olvashatók először magyarul. Pelbárt száraz, skolasztikus prédikációvázlatait a Karthauzi Névtelen teljesen átszerkesztette, élvezhető olvasmánnyá kerekítette.

Az apáca-olvasók mellett a világi asszonyok között is akadtak néhányan, akik megtanultak olvasni, még ha olvasmányaik az imádságoskönyvre és a rokoni levelekre korlátozódtak is. Kinizsiné Magyar Benigna imádságoskönyve a Festetics-kódex (1492 k.), amelyet a nagyvázszyi pálosok állítottak össze Kinizsi Pál olvasni tudó felesége számára. A gazdagon díszített, reprezentatív pergamenkódex elsősorban megjelenésében különbözik a szerény küllemű apáca-imakönyvektől.

A XV. század végéről, XVI. század elejéről maradtak fenn az első önálló költemények is. Ez nem jelenti azt, hogy korábban ne léteztek volna versek, de mivel a szóbeliségben éltek, semmit sem tudunk róluk. Az 1476-ban készült Szabács viadala a magyar világi költészet első emléke, Horváth Iván legújabb megállapítása szerint német anyanyelvű költő műve lehet. Ugyancsak ő mutat rá a katalógusban, hogy a XV. század végi Szent László-ének latin és magyar verziója egymástól nem elválasztható, a latin és magyar strófák egymást váltogatják mindkét fennmaradt forrásban.

Vásárhelyi András Mária-éneke pedig az első olyan magyar nyelvű költemény, amelynek szerzője, bár szerzetes volt, a versfőkben büszkén megörökítette nevét, a kolofonban pedig a szerzés helyét és idejét (Pestnek városában, Szent Péter utcájában, ezeröttszáz és nyolc esztendőben).

A magyar nyelvű írásbeliség a XV. század végén a mindennapi életbe is behatol. Vér András 1493-ban magyar nyelvű nyugtát ad, és nem meglepő, ha az íródeák által írt latin levél végén a családjától távol levő férj személyes hangú sorokat vet papírra olvasni tudó felesége számára. A világörökség részeként számon tartott, 1528-ban, Ingolstadtban kinyomtatott Lázár-térkép zárta le a kiállítást.

* * *

Mintegy hétezeren voltak kíváncsiak a magyar nyelvemlékekre, köztük örvendetesen sok iskola tanulói. A közvetlen élményen túl a kiállítás emlékét őrzi a kézikönyvként is használható, sok új kutatási eredményt hozó, reprezentatív katalógus és az oktatásban jól használható, 12 hasonmást tartalmazó nyelvemlék-mappa. De ezeknél is maradandóbb lehet a Sudár Annamária, Mann Jolán, Török Máté és Kertész Balázs jóvoltából megszületett nyelvemlék honlap, amely folyamatosan bővülő tudományos és ismeretterjesztő tartalmakkal az Országos Széchényi Könyvtár új szolgáltatása.

E helyen is szeretném megköszönni mindazok önzetlen munkáját és szíves segítségét, akik a kiállítás, a katalógus és a honlap létrehozásában, és a látogatók rendszeres vezetésében közreműködtek. Sokan vannak, fontos ügyet szolgáltak.

* Magyar nyelvemlékek a kezdetektől a 16. század elejéig. Gyűjteményes kiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban, 2009. október 29-2010. február 28.